

**ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՈՒ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՈՐ
ՋՈՒՂԱՅԻ ՈՐՄՆԱՆԿԱՐԶԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏՈՒՄ (XVII-XVIII ԴԱՐԵՐ)**

ԱՐԻՍ ՇԱՀԴԱՐՅԱՆ (ԻՐԱՆ)

XVII-XVIII դարերում Նոր Զուղան վերածվել էր կարևոր մշակութային կենտրոնի, որտեղ բարձր զարգացման էին հասել արհեստներն ու արվեստները, մասնավորապես որմնանկարչությունն ու մանրանկարչությունը: Նշված արվեստներում գոյություն ունեցող բազմազանությունը, եվրոպական (իտալական, հոլանդական և այլն) ու արևելյան (իրանական, հնդկական) արվեստների զգալի ազդեցությունները, զուգակցվելով հայկական գեղագիտական ավանդույթների ու սկզբունքների հետ, իրենց նպաստն են բերել Նոր Զուղայի ինքնատիպ, տեղական ոճերի ստեղծմանը, որոնք իրենց արտահայտությունն են գտել Զուղայի հայկական եկեղեցիների ու շքեղ բնակելի առանձնատների ներսույթների հարդարանքներում:

Քանալի բառեր – Նոր Զուղա, գաղթօջախ, որմնանկարչություն, արևելյան ու եվրոպական ազդեցություններ, ներքին հարդարանք:

Հայ կերպարվեստի և ճարտարապետության անքակտելի մասն է կազմում հայկական միջնադարյան որմնանկարչությունը, որի պահպանված օրինակները կարելի է տեսնել ինչպես ներկայիս Հայաստանի Հանրապետության և պատմական Հայաստանի տարածքում, այնպես էլ հայկական հին ու նոր գաղթօջախներում:

Հայկական որմնանկարչական արվեստը զգալի զարգացում է գրանցել XVII-XVIII դարերում, որի փայլուն դրսևորումներն են Ս. Էջմիածնի, Զուղայի Ամենափրկիչ, Աստապատ, Ագուլիս, Վարագավանք, Մուղնու Ս. Գևորգ, Մեղրիի եկեղեցիների, ինչպես նաև մի շարք բնակելի ապարանքների օրինակները: Հատկանշական է հատկապես Նոր Զուղան, որը հայ վաճառականության, բազում տաղանդավոր հոգևորական ու աշխարհիկ նկարիչների ու գրիչների շնորհիվ նշված դարաշրջաններում վերածվել էր մշակույթի ու արվեստի զարգացած կենտրոնի:

Ինչպես վկայում են հրապարակի վրա առկա բազում աշխատությունները, XVII-XVIII դարերում որմնանկարչական արվեստն իր զարգացման գագաթնակետին հասավ Նոր Զուղայում և իրանական այլ գաղթօջախներում¹:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Նոր Զուղայում տիրում էր հասարակական կյանքի ինքնատիպ դրվածք՝ եվրոպական կենցաղավարու-

¹ Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն, Երևան, 1988, էջ 25-28:

թյան ու արևելյան ճոխության միտումների համադրմամբ, ինչն, անշուշտ, ձևավորում էր նոր պահանջներ, նոր ու ինքնատիպ ճաշակ, գեղագիտական նոր մոտեցումներ: Հարկավ, հիմքում Հին Զուլան էր՝ արևելյան, մասնավորապես իրանական արվեստի ազդեցություններով ու եվրոպական երկրներից դեպի Զուլա հորդող նոր շնչով:

Այս ժամանակաշրջանի հոգևոր և աշխարհիկ շինություններն առանձնանում էին իրենց ներքին հարդարանքով ու արվեստաբանական ճաշակով՝ շնորհիվ մանրանկարչության, որմնանկարչության, գեղանկարչության և դեկորատիվ իրերի ինքնատիպ զուգակցման: Հոգևոր և աշխարհիկ շինություններն ուսումնասիրելիս ակնհայտ է դառնում, որ որմնանկարներում գերիշխում են ինչպես աշխարհիկ թեմաներով նկարազարդումները, այնպես էլ կրոնական, մասնավորապես՝ աստվածաշնչյան դրվագները, քրիստոնեական սրբերի, եկեղեցիների բարերարների կերպարների պատկերումները և այլն:

Հարկ է նշել, որ 1613 թվականից ի վեր Զուլայում կառուցված բոլոր եկեղեցիները, բացառությամբ Սբ.Նիկողայոսի, նկարազարդված են: Սբ.Ամենափրկիչ վանքի, Սբ.Բեթսեհեմի և Սբ.Աստվածամոր եկեղեցիներում ականատես ենք դառնում ներսույթի ամբողջական որմնանկարչական պատկերազարդումների: Վերջիններում ներսույթի հարդարանքն արված է գմբեթից մինչև հատակ, որմնախորշերն ամբողջովին պատված են որմնանկարներով, զարդանկարներով, ինչպես նաև հախճապակիներով: Քննվող ժամանակաշրջանում կառուցված մյուս եկեղեցիներում ներքին հարդարանքներն արված են ավելի պարզ ու համեստ²: Զուլայի որմնանկարների զարդանկարներում գերիշխող է դեղին ֆոնը, որը քրիստոնեության խորհրդանիշն է:

XVII և XVIII դարերում Նոր Զուլայի եկեղեցիների ներսույթն արվում էր բազմաշերտ սալիկների կիրառմամբ, ինչը համարվում է իրանական տեխնիկա և հայտնի է «օրվա գույն» (*յոթը գույներ, որոնք խորհրդանշում են շաբաթվա յոթ օրերը*) եզրույթով: Տարածված գույներն էին դեղինը, կապույտը, փիրուզագույնը, դարչնագույնը, կանաչը, մանուշակագույնն ու սպիտակը³: Պատերի ու սյուների՝ շաբաթվա օրերը խորհրդանշող գունային հախճասալերը, որոնց տրամագիծը 120-140սմ է, ներկայացնում են աստվածաշնչյան տեսարաններ, կենդանիներ, հրեշտակներ, առասպելական կերպարներ, ինչպիսիք են փյու-

² Hakhnazarian A. Nor Julfa (Documents of the Armenian Architecture), 21, Venice, 1992, p. 114-116.

³ Carswell J. New Julfa: The Armenian churches and other buildings. Oxford, 1968, p. 26.

նիկը և վիշապները:

Հետաքրքրական են Նոր Զուղայի Աբ.Սարգիս եկեղեցում արված երկու ծավալուն լանդշաֆտային որմնանկարները, որոնցում զգացվում է հնդկական արվեստի ազդեցությունը. այստեղ պատկերված են արմավենիներ, կապիկներ, վագրեր, փղեր և այլն, որոնք վկայում են Հնդկաստանի հայկական գաղթօջախի հետ ջուղայեցիների սերտ կապերի մասին⁴:

Նոր Զուղայի ծաղկողները, անշուշտ, պահպանում էին հայկական ավանդույթները՝ ստեղծելով ինքնատիպ, տեղական Նոր Զուղայի ոճը, քանի որ վերջիններս լայնորեն տիրապետում էին իրանական (Սեֆյան) և եվրոպական արվեստներին: Հարկ է նշել, որ Սեֆյան մանրանկարչությունը 17-րդ դարում բավականին հարուստ էր ու բազմազան, և կրում էր եվրոպական արվեստի ազդեցությունները, թեև այդ փոխազդեցությունների ճշմարտացիությունը վիճահարույց է մնում տարբեր ուսումնասիրողների տեսանկյունների համատեքստում⁵: Նոր Զուղայի որմնանկարների ու մանրանկարների ստեղծման կարևոր ոգեշնչման աղբյուր էր հոլանդացի փայտագործ և փորագրիչ Քրիստոֆել Վան Սիշմը⁶:

Եկեղեցիների ներսույթի նկարազարդումներից զատ, լայնորեն տարածված էր աշխարհիկ շինությունների՝ բնակելի ապարանքների ծաղկումը: Դժբախտաբար, վերջին տասնամյակներում բազում կարևոր նշանակության բնակելի տներ ենթարկվել են փոփոխությունների, երբեմն նույնիսկ ամբողջական քանդման, որոնցում առկա որմնանկարներն այդպես էլ մնացել են չուսումնասիրված, հետևաբար՝ անդառնալիորեն կորսված:

Ինչպես փաստում է Առաքել Դավրիժեցին, Նոր Զուղայում մեծ հռչակ էին վայելում վարպետ Մինասը (Աբ.Բեթսեհեմի եկեղեցու, Խոջա Սաֆրազի և Պետրոս Վելիջանյանցի տների որմնանկարների հեղինակը), Հովհաննես Մրքուզն (Աբ.Ամենափրկիչ վանքի բոլոր նկարազարդումները) ու Տեր Ստեփանոսը⁷:

Ինչպես հոգևոր, այնպես էլ աշխարհիկ կառույցների նկարազարդումներում ակնհայտ է գլխավոր կերպարին կարևորություն տալու և կոմպոզիցիայի կենտրոնում զետեղելու միտումը, ինչպես նաև կերպարների սահ-

⁴ Նույն տեղում, էջ 52:

⁵ Welch A. Art in Iran: Safavid to Qajar. II/6. New York, 1986, p. 620-27.

⁶ Carswell J. New Julfa: The Armenian churches and other buildings, p. 21-26.

⁷ Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն, Երևան, 1988, էջ 305:

մանափակումը, բազմակերպարից մի կերպարին անցումը: Նոր Զուղայում արված որմնանկարներում ուշագրավ հանգամանք է կերպարների հոգեկան, զգայական ապրումների և, ընդհանրապես, հոգեվիճակի ընդգծումը: Զուղայի որմնանկարներում պատկերված կերպարները տարբեր տարիքի են, արված են տարբեր դիրքերով՝ կիսադեմ, գլուխը թեքված կամ ամբողջությամբ: Այս որմնանկարներից շատերի պատկերների ներքևի մասում առկա են հայատառ հիշատակության գրառումներ և անվանումներ: Կարելի է եզրակացնել, որ նշված հայատառ գրություններն արվել են ազգային ինքնության պահպանման նկրտումներից ելնելով:

Այսպիսով, ուշագրավ են բնակելի ապարանքների ու եկեղեցիների ներքին հարդարումները: Կրելով եվրոպական ու արևելյան արվեստների ազդեցությունը, հայ վարպետները զուգորդել են ազգային ավանդական գեղագիտական սկզբունքները՝ պահպանելով ազգային ինքնությունն ու դիմագիծը: Պահպանված պատմամշակութային փաստերն ու վավերագրերը վկայում են, որ տվյալ պատմական դարաշրջանում Նոր Զուղան նկարիչների պակաս չէր զգում, ինչի վառ վկայությունն է Նոր Զուղայի որմնանկարչության դպրոցի հիմնադրումը, որի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս նկատել միջնադարյանից դեպի նոր շրջան թևակոխելու միտումները (ժամանակի եվրոպական չափանիշների առկայությունը):

Ամփոփելով հարկ է փաստել, որ որմնանկարչության՝ սակավ ուսումնասիրված ոլորտ լինելու հիմնական պատճառներից է այն, որ կերպարվեստի այս ուղղության ստեղծագործություններն առավել զգայուն են արտաքին ազդեցությունների, այդ թվում՝ բնության և կլիմայական ներգործության, ինչպես նաև մարդկային միջամտության գործոնի նկատմամբ, որոնց հետևանքով ժամանակի ընթացքում մեծապես քայքայվել է ու երբեմն էլ՝ իսպառ ոչնչացել:

Կարևոր է նշել նաև, որ Նոր Զուղայում որմնանկարչական արվեստի կողքին առաջադիմում էին արհեստագործությունը, այդ թվում՝ ոսկերչությունը, մետաղամշակությունը, գորգագործությունը, փղոսկրի ու թանկարժեք քարերի մշակությունը, ներկարարությունը և այլն:

Այսպիսով, Նոր Զուղայում պահպանվել են հայկական մշակույթի լավագույն ավանդույթները՝ ի դեմս մանրանկարչական ու որմնանկարչական արվեստների, ճարտարապետական ինքնատիպ շինությունների, բնակելի տների ու այգիների, արհեստագործության զարգացման, որոնք նպաստել են Նոր Զուղայի՝ ժամանակի հայ մշակույթի կարևոր կենտրոն դառնալուն: Նոր Զուղայի աշխարհիկ ու հոգևոր կառույցներում արված նկարազարդումներում

ականատես ենք դառնում որմնանկարչական կատարողական տեխնիկայի բազմազանությանը, որոնցում ակիայտ է ինչպես ազգային ավանդական մանրանկարչության, այնպես էլ արևելյան (այդ թվում՝ իրանական) ու եվրոպական արվեստների ազդեցությունը:

ВЛИЯНИЕ ВОСТОЧНОГО И ЕВРОПЕЙСКОГО ИСКУССТВА НА ИСКУССТВО ФРЕСОК ГОРОДА НОР-ДЖУГА (17-18-ОГО ВЕКОВ)

АРИС ШАХДАРЯН (ИРАН)

В 17-м и 18-м веках город Нор-Джуга превратился в важный культурный центр, в котором ремесла и искусства, в частности искусство написания фресок и искусство миниатюрной живописи, достигли высокого развития. Многообразие в указанных выше видах искусства, а также значительное влияние европейского (итальянское, голландское и др.) и восточного (иранское, индийское) искусств, в сочетании с армянскими эстетическими традициями и принципами, способствовало созданию уникальных местных стилей города Нор-Джуга, в особенности в украшениях интерьеров армянских церквей и роскошных жилых домов.

Ключевые слова – Нор-Джуга, община, фреска, восточное и европейское влияние, интерьер.

THE INFLUENCE OF THE EASTERN AND EUROPEAN ARTS ON THE MURAL PAINTING ART OF NEW JULFA (17TH-18TH CENTURIES)

ARIS SHAHDARYAN (IRAN)

In the 17th and 18th centuries, New Julfa had turned into an important cultural community, where arts and crafts, in particular, the wall-painting and miniature, had developed. The diversity of those arts, as well as significant influences of European (Italian, Dutch, etc.) and Eastern (Iranian, Indian) arts, combined with the Armenian aesthetic traditions and principles, have contributed to the creation of unique, local styles of New Julfa, which have been expressed in the interior decorations of the Armenian churches and luxury dwellings.

Key words – New Julfa, community, mural painting, Eastern and European influences, interior decorations.